

MÁSODIK RÉSZ.

H a n g - t a n .

81. A' kondai evangelium nyelvében előforduló hangjellelők vagy betűk: a o u, ä e, ü i; au ou eu, aj oj uj ej; k ch g j, l' n ú, s š š-č, z ž, r, t f, p v m.

82. Az egyszerű magánhangzók (a o u, — ä e, ü i) hang-egyezése, melly a' magyar és finn nyelvben három (a o u, — ä ö ü, — meg é i) sorra osztja azokat, alig vehető észre, mert például a' *maš-ov* öltözünk és *viso-v* vittünk egyaránt állanak, 's a' névszó többesi *t* ragja, mikor magánhangzóval jár, mindenkor *et*, akár-milyen hangzóju is a' névnek töje, valamint az igező többesi *t* ragja hasonlóképen, mikor magánhangzóval jár, többnyire *at*, akár-milyen hangzóju is az igének töje. Tehát: amp-et ebek, ajp-et ivók, chum-et férfiak, emberek, ing-et tüskék, jäng-et nagyok; var-at tesznek, pičel-at böjtölnek. A' jejv-et jönnek, mig-et adnak, vig-et visznek, jejmt-et lesznek, meng-et mennek nem tanúskodnak az állítás ellen, mert van kval-get kelnek, tuv-et béménnek, van ošgem és ončam bírok, van men-am megyek és men-en megy is. A' képzők hasonlóképen azt mutatják, hogy a' nyelv a' magánhangzók egyezését nem ismeri, mert p. o. ugyanazon egy tőtül valóok urlech gyümöles és urelap arató. Tehát a' hangegyezésnek példái nem sokat bizonyítanak a' 6, 31; 13, 29; és 14, 2-ben, a' hol ezeket olvassuk: ul tuštan tocho latem: nar man *teve*, nar man *ajov*, nar man *mašov* ne aggódjatok úgy mondván: mit mi eszünk, mit mi iszunk, vagy mit öltünk. Itt a' *teve* (teev) te-ov vagy teg-ov helyett van. Továbbá: ištobi takenaket nirem ul nirktet tan jortelan i putit hogy a' konkolyokat nyövéen ne nyö vessenek ki azokkal a' búzák is; — ton mos amelet varktat tavanel azért csudák tétetnek általa.

83. Tekintve az egyes magánhangzókat, az 1) *a* hang vagy olyan, melly az éjszaki nyelvben is megvan, mint amp eb; vagy olyan, melly az éjszaki nyelvbéli *ä* nek felel meg, mint am én, nag te-, tav ő az éjszaki nyelvben *äm*, *näng*, *täu*. Illyenek még *nam* *näm* név, *ali* *äli* *öl*, *at* *ät* *öt* stb. lásd a' 8-dik lapon. Nevezetes az,

hogy az *e* vagy *ä* utóhang, ha nem többeli hang egyszersmint, a' *ne, nel, me* és a' helyjelelő *t* rag előtt a-vá változik, mint morče kevés, morčane kevésre, morčanel kevésbül, morčame a' keveset; chočä hoszu, messze chočat messze. Csak *ane* nyáj tesz külömbéget, mert *anene* nyájba. De *ne* nő, *nenel* nőtül; *netä* a' neje, *netame* a' nejét.

2) *o* hangrul is áll, hogy vagy olyan, melly az éjszaki vogulban is megvan, mint *oli van, oš juh*; vagy olyan, melly az éjszaki nyelvbeli a-nak felel meg, mint *onči, vagy ošgi bir, az éjszakiban aňši, ontel-lov kilencz, az éjszakiban antel-lau*. Illyenek még *torem isten tarem, oter fejedelem ater, os és as stb.* Minthogy az éjszaki nyelvnek a-ja a' déliben sok esetben *o*-vá lesz, azért az éjszaki au itt rendesen *ov*, mint *lau tiz itt lov, aulä kezdet itt ovle, autä csúcs, hegy itt ovte stb.*

3) *u* állandóbb hang az éjszaki és déli nyelvben, a' meny nyiben arra nézve a' szók nem változnak, mint: *uj vad (éjszaki és déli), ul ne, ulem álom, unl ül; unt ül, üttet, ur őriz stb.* De a' déli *u* az éjszaki *uo* helyett is van, mint *uš város, az éjszakiban uos.*

4) *ä* és *e* hangokat együtt kell tekinteni. Az evangeliumi nyelv a' Londoni kiadás szerint az *ä*-t csak néhány szók töjében mutatja, mint *ät hajszał, jält gyógyit, jälpen szent, jälpel új, jāni nagy, jāp bátya, pülen szabad, päte vég, — a' mellyeket én is az eddigi vogul közleményekben ä-vel irtam: a' harmadik személybeli biriokragot, a' mutató névmást (tä) és az utóhangokat általában soha sem fejezi ki ä-vel, hanem e-vel. Én a' szók töjét illetlenül hagyván úgy irom itt, mint az evangeliumban találom, kivéve a' mutató névmást, mellyet nemcsak magában (tä ez, az), hanem rag képeben (vari-tä teszi azt, kum-tä férje) ä-vel mertem írni. Erre bátorított nemcsak a' déli vogul *tav ö*, melly nyilván szorosan egybe függ a' mutató *tä*-vel, mellyet az éjszaki nyelvben is úgy találok Regulynál, hanem az a' körülmény is, hogy a' *tä* min *t* rag a' *ne nel me* és a' helyjelelő *t* előtt a-vá változtatja az *e*-t, mint az *a* hang alatt megvan érintve, 's az olvasó számtalan esetben tapasztalta. Azért mertem az *anä* csésze szót is ä-vel írni, hogy külömbözzék az *ane* nyáj szótul, mellynek *e*-je nem változik a-vá. Az *anä*-n kívül csak néhány szónak *e* utóhangját irtam *ä*-nek: ámbár ez oknál fogva az említett ragok előtt a-vá változó utóhangu *e*-t mind ä-vel kellett volna írnom.*

A' többeli *e*-t változatlanul hagytam meg, habár a' szó az éjszaki nyelvben *ä*-vel van is írva, mint jeg atya, az éjszakiban jæg.

A' nem többeli *e* néha kivettetik, mint agem betegség, többesben agmet stb. lásd a' 21. 1'

5) *ü* hangot, melyet az éjszaki nyelv nem ismer (valamint az *ö* hangot egyike sem ismeri) néhány szóban mutatja az evangéliumi nyelv, mint kür kályha, püv fiu, pümt fog, a' mellyek az éjszaki nyelvben így vannak; kur, pi, pümt. Továbbá: küchçi rossz, күnem akarva, күmen inkább.

6) *i* hangrul meg kell jegyezni, hogy néhány esetben *e*-bül lett, mint *tít* étet, a' *te* (*teg*) = *e'* eszik tőből. Más esetben nyilván *g* olvadásából áll elő, melly *g* azután ragozáskor ismét előkerül, p. o. ini túske, többesben ing-et; jáni nagy, jäng-et, jäng-ag, stb. jäng-iš; ari sok, arg-et; tari ellen targ-e ellenében. A' 74. lapon a' vogul (*chv*) *njve* névimódnak egyezését a' magyar *ni*-vel (*men*-*(u)*ngve = *menni*) érintettem meg: a' jäng, ing, arg, targ példái, a' mellyek a' *g*-nek *i*-vé változását mutatják, így: jáni, ini, ari tari, támogatják azt az egyezést.

84. Az iker magánhangzók a' déli vogul nyelvben au ou eu, aj oj ej. Az *i*-s ikerhangzókat az evangéliumi kiadás ai, oi, ui, ei-nek írja: én a' magyar szokás szerint aj oj uj ej-nek írtam. Igaz, hogy az *u*-s ikerhangzókat nem írhatjuk ki másképen, mi a' magyar nyelvben bajt sem okoz, abban nem lévén meg azok (a' tájnyelvben megvannak azok is): de a' többiekre nézve mégis a' magyar szokást követtem. Az evangéliumi kiadás így ír: jeiv, jeis (jó, jött) és jejan jöjjetek. Ebből világos, hogy az igének töje je egy szótag, nam je-i: holott a' jeiv, jeis-t így írva je-iv, je-is-nek is lehetne olvasni. Én tehát mindenütt jeiv, jeis-t írtam. Az evangéliumi kiadás ai- oi- ui- ei-t írván, mintegy az olvasó belátására bízza, hogy p. o. a' kui fekszik, tai szabad, vaine láttok szokat így ejtse: ku-i, ta'i, va-i-ne, vagy így: kuj, taj, vajne. Az én írásom szerint kénytelen az olvasó emígy kiejteni azokat, 's lehet, hogy meg én írom hibásan. Az éjszaki nyelv világosan kuj-i-t ír: de a' déli nyelvben tuv-ne bémentek, vig-ne veszték, van, nem tuvine vigine, tehát a' vajne, tajne láttok, tehettek sem lesz rossz, va-i-ne, ta-i-ne helyett; továbbá a' déli nyelvben van tuv bémegyen, teg eszik, mig ad stb. tehát a' kuj, taj-féle kiejtés sem lesz nagyon

hibás. Mégis, minthogy kujes, tajes van, 's nem kujs, tajs (mint van jejs, mis, tus, vis, us), legbiztosabb volna kuji, taji-t írni.

Az u-s ikerhangzók gyakoribbak az éjszaki nyelvben, mint a' déliben, a' mellyben amannak *au*-ja legtöbb esetben vagy *ov*, vagy *ag*, mint *aulä* kezdet *ovle*, *aum* betegség *agem*, lásd több példáját a' 7. lapon. — Az evangeliomi nyelv az *au*-t következőkben tartja meg: *aul* mennyország, *paul* falu, *naur* fiatal, *csikó*, *taul* elég. Ámde a' *paul* (12, 47; 21, 2.) mellett *poj* is van (9, 35; 14, 15.)

Az *ou* még ritkább, mint *óul* hús, de *óovl* is, *čour* lilium, ha ez igazán *vogul* szó.

Az *eu* az éjszaki nyelvben is ritka, mint *keur* bél (káher, a' déliben *kacher*, *kaher*), *keurn* ben, *keurne* belé, *keurnel* belől.

[*ou* ikerhangzó csak az éjszakiban fordul elő, mint *uos* város, az evangéliumban *uš*; *nuop* nőszés, az evangéliumban *núp*.]

Az *aj* *oj* *uj* *ej* ikerhangzókrul nincs egyéb észrevétel annál, hogy az evangéliumi kiadás mássalhangzók előtt így írja: *ai oi ui ei*, mint: *aip* ivó, de magánhangzók előtt így: *aj*, *oj* stb, mint: *ajuchv* inni; tehát *jeis* jött és *jejan* jöjjetek, — én ellenben mindenkor *aj* *oj* *uj* *ej*-nek írom.

85. A' mássalhangzókat, a' toroktul indulva, így lehet osztályozni:

torokhangok: k ch g
 ínnyhangok: j l' n; l n
 nyelvhangok: č š ž s z; r
 foghangok: t t
 ajakhangok: p v m.

De a' betűk alakjait tekintve a' magánhangzókat így rakjuk egymásután: k ch g j l' n' č s š z ž r t' t' p v m. A' z és ž csak néhány orosz szóban fordul elő, ezek tehát nem jelölnek *vogul* hangokat. Ezekről általában következőket jegyezzük meg:

86. 1) A' *k* mint előhang, inkább az éjszaki nyelvben uralkodik, helyette a' déliben gyakran *ch* lévén, mint: *kul* piscis *chul*, *kal* köz *chal*, *korom* három *churum* stb. lásd a' 9. lapot. A' déli *vogul*, legalább az evangéliumi nyelv, e' hangra nézve, úgy szólván, a' magyar nyelv álláspontján van, mint *korom* *churum* és *churm* régi magyar *charm* (harm-adik). Egyébiránt a' *k* és *ch* vál-

takoznak is az előhangban, mert az evangéliumban van *kum* és *chum* férfi, *kan* és *chan* hely, *tér*; *ke* és *che* ha.

Az utóhangban *ch* szeret lenni, a' melly azután rendesen, magánhangzós képző vagy rag előtt *k*-vá, néha *g*-vé is változik, mint: *čach* só, *čak-en* sós; *krech* bűn, *krek-et* bűnök, *krek-en* bűnös; *lich* száлка, *lig-en* szálkás. De az utóhangban is találattik: *lonch* és *lonk* út, mert van *lonch-el* (2, 12.) és *lonk-el* (8, 28.). Egyébiránt ritkább az utókangu *k*, mint: *lančik* zsák (ha igazán *vogul* szó), *sak* gyöngy, *čak* csecs.

kv gyakran találattik az előhangban, de az utóhangban is, mint: *kval* ház, *kval* kél, *kvan* ki, *kvart* ing; *jekv* (*jechv*) szökdős, tánczol, *jekv-es* tánczolt. 'S minthogy *kv*, *chv* a' szenvedőség képzője is (lásd a' 41.), az nagyon gyakori mind a' bel- mind az utóhangban.

kt, *cht* is a' szenvedőség képzője lévén (lásd a' 42.) ezen hangcsoport is a' legszokottabbak közzé tartozik.

2) *g* *vogul* szónak előhangjában nem fordul elő, tehát csak bel- és utóhangban szerepel, mint *agem* betegség, *agti* hiszen, *maginti* nevet, *šagri* vág, *sager* tehén, *negli* (*nejli*) látszik; *mag* méz. Ezen *g* hang az éjszaki nyelvben *u*-nak vagy *j*-nek felel meg, mert ott *aum* betegség, *äuti* hiszen, *mauinti* nevet, *šajri* vág, *saur* tehén, *nejli* látszik; *mau* méz.

Ezen *okbul*, t. i. mert *j*-bül vagy magánhangzóból keményedett meg, tűnik elő olly gyakran az igeszókban a' *g*, mint: *teg* eszik, *vig* veszen, *viszen*, *mig* ad, *varganel* csinálják azt, *punganem* teszem azokat, *ošgem* birok, 's az, legalább a' *vig*, *mig* igék származékaiban is megmarad, mint: *miglem* adom azt, *viglen* veszed azt, *miglalenkve* adogattatik.

Előtűnik névszóknban is, minek példáját az *i* végüeknél már 83. 6). felhoztuk; *jäni* jänget, *tari* targe stb. Nevezetes példái még a' *ma* föld, hely és *va* erő szóknak ragosai, mint: *magi* helylyé (21, 13.), *maganel* földjök, országuk (2, 12.); *vag-en* erős. A' *vogul ma* szónak eredeti töje tehát *mag*; a' finn *maa*-nak hosszú (kettős) *a*-ja is egy elveszett hangrúl tanúskodik. A' *vogul va*, éjszakiban *vau*, finnben *voi*-da tehetni.

3) A' *j* írásmódunk szerint két magánhangzó közt mássalhangzó, mint *a-j*-*uchv* *inni*, *je-j*-*an* *jöjjetek*; a *o* *u* *e* után pedig az *i*-s ikerhangzókat jelöli.

4) Az *l* és *n* mindenütt előfordúlhat, elő- bel- és utóhangban, mint lajl láb, nan tí stb. A' kettős *l*-et, úgy látszik, kerüli a' kiejtés ott is, a' hol szükséges volna. Ennek tulajdonítom azt a' tüne-
ményt, hogy az evangéliumi nyelvben onto-lov, onto-lovt kilencz, kilenczed áll, holott ontol-lov, ontol-lovt kellene, mint van is ontol-
šat kilenczven. Regulynál is úgy van rendesen. Én azonban a' szókat tekintvén ontol-lov-ot írtam.

Az *n* mint belhang érdemel figyelmet, a' mennyiben hol ki van téve hol nincs, mint: ut és unt ül, ültet, oš és onč bir, kiš és kinš keres, chaš és chanš tud, chot és chont talál, lach és lanch beszéd, lus és lunč sírás, noch és nonch fel, šuš és šunš néz stb. Ezen példákbul azt lehetne kihozni, hogy azokban az *n* nem gyöki elem, hanem más okbul került beléjük; ugyan az tetszik ki, ha a' vogul szókat a' megfelelő magyar szókkal vetjük össze, mert a' chang-nak a' magyar hág, a' vogul magint, mauint-nak a' magyar mevet = nevet, a' vogul chont, chant (kant)-nak a' magyar had felel meg. Ezen nem többeli *n* az ajakhangok előtt *m*-mé változik, innen amp = eb, chump = hab stb.

Az *l'* és *n'* előhangban és belhangban fordulnak elő; az *l'* utóhangban is, mint kul' ördög, lu' rossz. — Az *n'* mint utóhang talán csak a' náń-ban találtatik meg.

5) Az evangéliumi kiadás a' č-t így írja: tš, minélfogva a' c ts volna. A' c hang nem fordul elő, de a' č előfordúul mind előhangban, mind utóhangban p. o. čak csec, čach só, čač kedves, kač öcs, ič nén stb. Ha már ezeket tš-vel írják, az előforduló ts-et c-nek kellene olvasni, például a' 21, 8. rastset vetettek (nem ras-cet) vagy a' 26, 4-ben: oj varleset vichv Isusme matsir amelel i aluchv tanakodának, megfogni Jézust valami moddal és megölni. Matsir annyi volna mint macir, 's így is írja Castrén a' megfelelő osztják mecir szót. Ámde az nem helyes, mert macir, mecir két szóbul áll: mat-sir, met-sir = mi-szer, miféle. A' č hang a' szó elején bizonyosan egyszerű hang, 's ha a' belhangban és utóhangban a' szófejtegetés t š külön hangelemeket nem mutat, ott sem lehet más jegyet, mint č-t alkalmazni. Egyébiránt még egy oka van, a' miért ne írjuk tš-nek, az, hogy neki az éjszaki nyelvben š felel meg, mint: anšuh = ančuh öreg, anši onči bir, káš kač öcs, šach čach só, šeš čač kedves és farkas.

A' déli š-nek gyakran s felel meg az éjszaki nyelvben,

mint: sem šam szem, sim šim szív, uos uš város, sat šat száz stb. šunzi šunši néz, tas taš kész, tas toš száraz stb. Ezen példákból az is kitetszik, hogy e' š mind elő- mind utóhangban szerepel; lásd még šaňš térd, šaš, šoš omlík stb.

Ugyanezt mondhatni a' déli s-rül is, mint: saj ajándék, sak gyöngy, sag szó, sager téhén, sat hét, sat imád kíván; sis szúr, choles halandó, jomas jó stb.

Ellenben az s csak néhány előhangban tűnik elő, mint šar igaz és származékaiban, meg šart ken.

Az r csak úgy szerepel az előhangban, mint a' bel- és utóhangban is, p. o. rast vet, rat ver, räch eső, ret csalás, rig hőség stb. er ér és kell, oter úr, ur vár és őrz, char valaki, jor hely, čor bú stb. kvart ing, šart ken stb.

Egyébiránt az előhangu r az ugor-finn nyelvek sajtásága a' török nyelvek irányában, a' mellyekben nincsen r előhangu szó.

6) A' t mind előhangban mint utóhangban nagyon gyakran fordul elő. Előhangu példákat a' szótár felesen ad; utóhangu példákul legyenek csak a' számnevek: at öt, chot hat, sat hét, šat száz; belhangu példa legyen šoter ezer.

Annál kisebb szerepü a' t, melly a' tať atya és turma torony szókon kívül alig találattik még előhangban; utóhangban is ritkán fordul elő, mint vat közel, vati helyett.

7) Az ajakhangok p v m mint elő- bel- és utóhangok gyakoriak.

87. A' magánhangzókról általában megjegyzendő, hogy az ü-n kívül valamennyi előfordul az előhangban, 's az o-n kívül mindegyiknek van helye az utóhangban is.

88. A' vogul szók a' mássalhangzók összetorlását nem kerülik, mert nemcsak *čukvme* (anyát), *čašehti* tudatik, jelent, hanem *kvaltkt* (váltak) féléket is eltür. Néha azomban lágyít a' hangok torlásán, kiugratván valamellyiket, 's így mondja *čuktä* anyja *čukvtä* helyett, vagy *morchvan* *mortchvan* helyett. Az m-t a' t előtt nem változtatja meg n-né, mint a' magyar *hint*-et mond *himt* helyett, a' *him*-lik igéből. A' *numt*, *hovmt*, *sujmt* félék tehát a' magyar *teremt*-hez hasonlíthatók.